

MANAS DESTANI'NDAKİ İKİLEMELERİN ANLAM ÖZELLİKLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

An Analysis of Reduplications in the Manas Epic According to the Their Semantic Features

Mehmet ÖZEREN¹

Mehmet ÇİFTÇİ²

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mehmetozeren@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4386-8312

² Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, cftcmhmd@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9267-494X
Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 30.07.2021
Kabul/Accepted: 21.10.2021

DOI:10.20322/littera.976525

Anahtar Kelimeler

Manas Destanı, Kırgız Türkçesi, İkileme, qoş söz

ÖZ

Türkçe, sözcük türlerinin yanı sıra terimleri, kalıplaşmış sözleri, atasözleri, deyimleri, yabancı kökenli sözcükleri ve ikilemeleri ile anlamlı veya görevli tüm anlatım birimleri ile zengin bir sözvarlığına sahiptir. Bu söz varlığı içerisinde saydığımız ikilemeler, metinde ve ifadede bir ahenk unsuru olarak anlatıma zenginlik, renk, çeşitlilik, kıvraklık, hareketlilik, güç ve şiirsellik katan söz öbekleridir. Türk lehçelerinin her birinde ortak olan ikilemelerin yanı sıra, lehçelerin her birinin tarihî süreci bağlamında oluşan coğrafi, siyasi, dinî farklılıklardan kaynaklanan kendine özgü ikilemeleri de vardır. Bu çalışmada, Türk lehçelerinin Kıpçak grubunda yer alan Kırgız Türkçesinin devasa eseri olan Manas Destanı'nda görülen ikilemeler anlam özellikleri bakımından ele alınmıştır.

Keywords

Epic of Manas, Kyrgyz Turkic, reduplication, qoş word

ABSTRACT

Turkic has a rich vocabulary with its terms, stereotypes, proverbs, idioms, loanwords, reduplications and with all meaningful or functionary narrative units, as well as word types. The reduplications we count in this vocabulary are phrases that add richness, color, variety, agility, mobility, power and poetry to the expression as an element of harmony in the text and expression. As well as the duplications common to each of the Turkic dialects, there are also unique duplications of the dialects, arising from the geographical, political and religious differences in the context of the historical process of each dialect. In this study, the reduplications seen in the Manas Epic that is the colossal work of the Kyrgyz Turkic which is in the Kipchak group of Turkic dialects, were discussed in terms of their semantic features.

Atıf/Citation: Özeren, M., M. Çiftçi, (2021), "Manas Destanı'ndaki İkilemelerin Anlam Özelliklerine Göre İncelenmesi", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 1115-1129.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet ÇİFTÇİ, cftcmhmd@gmail.com, M. ÖZEREN, mehmetozeren@hotmail.com

GİRİŞ

Edebî dilin en önemli özelliklerinden biri, sözcüklerin genellikle temel anlamlarından uzaklaşmasıdır. Bu bakımdan edebî dilde yan ve mecaz anlamlar ön plana çıkar. Bu noktada edebî dili, bir anlamda tabii dilden bir sapma olarak değerlendirmek de mümkündür (Çetişli 2008: 80). Edebiyatta kullanılan dilde kelimeler yalnız dış âlemdeki eşyayı göstermekle yetinmezler, onların yazarın yahut konuşanın ruhunu ve iç âlemini yansıtmaya özelliği de vardır. Edebî dil yalnız bir beyanda bulunmaz, aynı zamanda okuyucuyu da etkileyerek onu ikna eder ve onda değişiklikler meydana getirir.” (Wellek 1983: 24).

Manas Destanı, insan hafızasının bir bütün olarak saklayarak günümüze aktardığı en büyük eserlerden birisidir. Kırgız Türkleri, bu eseri kutsal bir emanet sayıp zenginleştirmeyi başarmışlardır.

“Kırgız Türklerine ait olan ‘Manas destanı’ pek çok varyanta sahip, dünyanın en uzun manzum eseridir. Bilim dünyasında üçleme (troloji) denilen ‘Manas destanı’; Manas, oğlu Semetey ve torunu Seytek dairesinden oluşmaktadır. Destanın konusunu Kırgızların Kıtay, Mançu, Kalmuk, Moğol vb. gibi düşmanlara karşı mücadelesi teşkil etmektedir. ‘Manas destanı’ Türk boyları destanlarından ve mitolojisinden izler taşımaktadır. Bugün ‘Manas destanı’, sözlü gelenekte hâlâ canlı olarak icra edilmektedir” (Gülensoy, 2002: 9).

Manas Destanı'nda, ikilemelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Kırgız Türklerinin “qoş söz” diye adlandırdıkları ikilemeler, Türkçede tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebî metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuşlardır. İkilemeler bir metnin oluşumunda ayrı bir ahenk unsuru olarak anlatıma zenginlik, renk, çeşitlilik, kıvraklık, hareketlilik, güç ve şiirsellik katan söz öbekleridir. Anlatım gücünü arttıran, anlamı pekiştiren, kavramı zenginleştiren ikilemeler, Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde de geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Anlam Özelliklerine Göre İkilemeler

İkilemelerin ortaya çıkmasında anlamın etkisi büyüktür. Hatiboğlu: “Türkçede ikilemenin ortaya çıkmasındaki etken, anlamdır. Türk düşüncesindeki durmadan gelişen anlamlara yeni kalıplar bulmak, kavramları belirtmek için sözcükleri yan yana getirip bir tek sözcük gibi kullanma yoluna gidilmiştir. Böylece, anlamı belirtmek, pekiştirmek, güçlendirmek amacıyla yeni bir sözcük yaratır gibi, iki sözcük yan yana getirilir ve bu birlikten ortaklaşa yeni bir anlam, güçlü bir kavram elde edilir.” der (Hatiboğlu 1981: 55). Manas Destanı'ndaki ikilemeleri anlam özelliklerine göre şöyle sınıflandırmak mümkündür:

1. Unsurlarının Anlamlarına Göre İkilemeler

1.1. Eş Anımlı Kelimelerle Oluşan İkilemeler

İki kelimesi de aynı anlama gelen ikilemelerdir. İki eş anlamlı kelime birlikte kullanılarak anlam ve anlatım güçlendirilmektedir. Tekin, Türkçede eş anlamlı kelimeleri yan yana kullanma gerekliliğini bir varsayımla şöyle açıklamıştır:

“Türkler yerleşik hayata geçmeye başladıklarında karşılaştıkları şehir medeniyetlerini dillerinde ifade edebilmeleri için uzun süre sözlü eğitimden geçmişlerdir. İki dilli vaizlerin halkın şimdiki kadar duymadığı bilmediği kavramları onların anlayabileceği şekle sokmakta ne kadar büyük sıkıntılar çekmiş olduklarını tasavvur etmek güç değildir. İlk ağızda karşılığı hemen bulunamayacak yüzlerce isim, unvan ve kavramlar için belki ilkin yabancı asıllı kelimeler kullanılmıştır; ve bu da tabiidir. Fakat bunun yanı sıra neolojizm dediğimiz usûlle dilin kendi malzemesini yani ekini kökünü kullanarak yeni terimler türetilmiştir” (Tekin 2001: 106-107).

Hatiboğlu, eş anlamlı kelimelerden kurulan ikilemelerle ilgili olarak şu düşüncededir: “Bu tür ikilemelerde, sözcükler görünürde aynı anlamlı sayılırsa da, her yerde birbirlerinin yerine kullanılmadıkları için, gerçekte aynı anlamlı değildirler. Gerçekten anlamı aynı olan sözcüklerden kurulan ikilemelere en iyi örnek, aynı sözcüğün tekrarıyla kullanılan ikilemelerdir.” (Hatiboğlu 1981). Manas Destanı'nda eş anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelere şunlar örnek verilebilir:

acal – ölüm “ecel ölüm” (MD, C. 2, s. 876, 1195; C. 3, s. 518), **amiri – buyruğu** “emri buyruğu” (MD, C. 1, s. 456).

1.2. Yakın Anlamlı Kelimelerle Oluşan İkilemeler

Birbirine yakın anlamlı kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan ikilemelerdir. “Böyle ikilemelerde birinci ya da ikinci sözcüğün anlamı bütün ikilemeyi kapsar. Bazen yakın anlamlı iki sözcüğün oluşturduğu ikileme bu iki sözcüğün kendi anlamlarının dışında ikilemeye özgü yeni bir anlam kazandırır” (Çağatay 1978:39). Çalışmamızda yakın anlamlılarla oluşmuş ikilemelere şunlar örnek verilebilir:

asker – kol “asker ordu” **asker – koldun** baarısı “askerlerin tamamı” (MD, C. 2, s. 388), **ata – uruğu** kaysı? “atan kabilen hangisi?” (MD, C. 2, s. 272).

1.3. Zıt Anlamlı Kelimelerle Oluşan İkilemeler

Zıt anlamlılarla ilgili olarak Eker, “Karşit anlamlılıkta birimler, ortak anlam eksenine sahiptir (canlı/cansız, çekingen/girişken), Karşit anlamlılıkta derecelilik: sıcak/ılık/serin/soğuk; bütünleyicilik: evli/bekar, asker/sivil, kadın/erkek ve karşitlık: vermek/almak, gitmek/gelmek bağıntıları söz konusudur” (Eker 2005: 399). Ağakay da bu konuda “Anlamı karşit olan sözcüklerden oluşan ikilemeler mecaz yoluyla yeni bir kavram yaratmaya, iki karşit kavramı uzlaştıırıp iki kutuplu bir düşünce anlatmaya ya da iki ihtimali karşılaştıırıp ikircillik meydana getirmeye yarar” demektedir (Ağakay 1954: 104).

İki ögesinin anlam yönünden birbirinin karşiti olduğu kelimelerden oluşan ikilemelerdir. Manas Destanı'nda karşit anlamlı kelimelerden kurulan ikilemelere şunlar örnek verilebilir:

açuu – çüçüü “acı tatlı” (MD, C.1, s. 664; MD, C. 2, s. 808), **adal – aramdı** “helali haramı” (MD, C. 2, s. 1117), **ak – kara** “ak kara” (MD, C. 2, s. 37, 737).

2. Dil Bilgisel Anlamlarına Göre İkilemeler

İkilemeler bir bütün olarak birçok dil bilgisel anlama sahip sözcük gruplarıdır. İkilemelerin bu anlamları, sözcüklerin kendi anlamlarının yanı sıra tonlama ile de ilgilidir (Özeren 2019: 128-129). Bu başlık altında Manas Destanı'ndaki ikilemelerde yaygın olarak görülen dil bilgisel anlamlar şöyledir:

2.1. Abartma Anlamındaki İkilemeler

Bu tür ikilemeler nitelikteki özelliği anlamca abartılı olarak vermektedir. Manas Destanı'ndaki abartma anlamı taşıyan bazı ikilemeler şunlardır:

aŋkap – çöldöp kal- “susuzluktan yan-” (MD, C. 2, s. 1020), **ayıl – apa** “konu komşu” (MD, C. 2, s. 936), **can – canıbar** “canlı cansız” (MD, C. 1, s. 909, 910); “türlü hayvanlar” (MD, C. 2, s. 1034), **kayra – kayra** can- “tekrar tekrar dön-” (MD, C. 2, s. 578), **kazan – kazan** köldöt- “kazan kazan biriktir-” (MD, C. 2, s. 623), **kereeli – keçke** cuun- “sabah akşam yıkan-” (MD, C. 3, s. 389), **köçömö – köçö** “sokak sokak” (MD, C. 2, s. 447, 1183), **köktön – cerden** izde- “gökte yerde ara-” (MD, C. 2, s. 263), **narday – narday** çayan bar “deve gibi çıyan var” (MD, C. 1, s. 1000), **oybut – oybut** karı bar “yığın yığın karı var” (MD, C. 3, s. 144), **öldüm – taldım** “öldüm, bittim” (MD, C. 2, s. 80, 443, 863), **özön – özön** sayı bar “geniş geniş vadisi var” (MD, C. 1, s. 717), **şalak – şulak** etiş- “bata çıka yetiş-” (MD, C. 1, s. 265), **töödöy – töödöy** taygandar “deve kadar büyük tazılar” (MD, C. 1, s. 481).

2.2. Açıklama Anlamındaki İkilemeler

Anlatılan, söylenilen şeylere işaret ederek bir açıklama anlamı taşıyan ikilemeler de destanda tespit ettiğimiz ikilemeler arasındadır:

ana – mına “öyle böyle” (MD, C. 2, s. 946), **antip – mintip** “öyle böyle” (MD, C. 1, s. 150, 194, 376, 911, C. 2, s. 448, 780, 1157; C. 3, s. 847, 950, 1113), **mınday – mınday** “böyle böyle” (MD, C. 2, s. 588), **balan – bastan** “falan filan” (MD, C. 3, s. 713, 727, 982).

2.3. Ayrıntı Anlamındaki İkilemeler

Bir konu hakkında ayrıntı içeren ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

az – köbüdü bil- “azını çoğunu bil-” (MD, C. 2, s. 599), **azı – köbün** arala- “az çok gezip dolaş-” (MD, C. 2, s. 263), **köbün – azın** ilgaarsıŋ “azını çoğunu anlarsınız” (MD, C. 2, s. 346), **bitkil – bitkil** “oyuk oyuk” (MD, C. 3, s. 1010); “ufak ufak” (MD, C. 3, s. 326), **cekeme – ceke** “tek basına, bir tek” (MD, C. 2, s. 834).

2.4. Azaltma Anlamındaki İkilemeler

Bir konu hakkında azlık, seyreklik, sık olmama durumu içeren ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

karaan – baraan körün- “az maz görün-” (MD, C. 3, s. 283), **az – az** içip al- “az az iç-” (MD, C. 2, s. 1019), **anda – sanda** “ara sıra, tek tük” (MD, C. 1, s. 91, 480, 554; C. 2, s. 984; C. 3, s. 427, 437, 476, 624, 797, 1013, 1038), **anda – mında** kel- “ara sıra gel-” (MD, C. 1, s. 478), **kez – kezde** kiyik atışıp “zaman zaman geyik avlamış” (MD, C. 2, s. 926).

2.5. Belirsizlik Anlamındaki İkişemeler

Bir konu hakkında net olmayan bir zamanı, durumu veya hareketi anlatan ikişemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

ança – minça “şöyle böyle” (MD, C. 1, s. 259, 763, 808, 867; C. 2, s. 414, 616, 763, 936, 1122, 1203; C. 3, s. 187, 472, 957, 1158, 1170), “biraz, bazı” (MD, C. 1, s. 371, 638, 848; C. 2, s. 279, 448, 449, 648, 652, 656, 778, 877, 945, 946, 996, 1236, 1248; C. 3, s. 160, 247, 313, 420, 512, 602, 647, 806, 1146, 1155, 1258), “ara sıra” (MD, C. 2, s. 517), **kez – kezde** kiyik atışıp “zaman zaman geyik avlamış” (MD, C. 2, s. 926), **mayda – bağcek** “ufak tefek” (MD, C. 2, s. 623), **bitkıl – bitkıl** “ufak ufak” (MD, C. 3, s. 326), **eser – musar** cara “ufak tefek yara” (MD, C. 3, s. 479), **arba – dorbo** süylöş- “şöyle böyle konuş-” (MD, C. 2, s. 1138), **arı – beri** “aşağı yukarı” (MD, C. 1, s. 115, 520, 569, 705, 708; C. 2, s. 383, 386, 448, 449, 457, 504, 633; C. 3, s. 447, 548), “ileri geri” (MD, C. 1, s. 482, 704; C. 3, s. 229, 727, 891, 1055), “ora bura” (MD, C. 2, s. 56, 306, 416, 1132), “öte beri” (MD, C. 1, s. 344; C. 2, s. 90, 589, 603, 764, 902, 1133; C. 3, s. 40, 336, 562, 630, 796, 832, 1006, 1015, 1067, 1136), **balan – bastan** “falan filan” (MD, C. 3, s. 713, 727, 982), **bolor – bolbos** orun “gelişi güzel yer” (MD, C. 2, s. 1077), **çigar – çıkpas** “çıkarcık çıkamaz” (MD, C. 2, s. 964), **ança – minça** “şöyle böyle” (MD, C. 1, s. 259, 763, 808, 867; C. 2, s. 414, 616, 763, 936, 1122, 1203; C. 3, s. 187, 472, 957, 1158, 1170), **anday – minday** “şöyle böyle” (MD, C. 1, s. 771; C. 2, s. 300; C. 3, s. 891, 1322), **az – az** ele kel- “azar azar gel-” (MD, C. 3, s. 779), **çala – bula** “ha yakaladı, ha yakalayacaktı” (MD, C. 1, s. 102); “şöyle böyle” (MD, C. 1, s. 470; C. 2, s. 621); “yarım yamalak” (MD, C. 1, s. 60, 368, 470).

2.6. Birliktelik / Beraberlik / Bütünlük Anlamındaki İkişemeler

Sözü edilen şeylerin bütünlüğünü birlikteliğini anlatan ikişemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

aga – ini “abi kardeş” (MD, C. 1, s. 87, 214, 754, 909, 998; C. 2, s. 54, 224, 946, 1174, 1178, 1184, 466; C. 3, s. 102, 125, 279), **arpa – buoday** “arpa buğday” (MD, C. 2, s. 441, 447), **bala – çaka** “çoluk çocuk” (MD, C. 1, s. 169, 292; C. 3, s. 277), **caş – karı** “genç ihtiyar” (MD, C. 3, s. 838), **cemek – içmek** “yeme içme” (MD, C. 2, s. 733), **döö – peri** “dev peri” (MD, C. 1, s. 595; C. 2, s. 315, 680), **irin – kanını** “irini kanını” (MD, C. 1, s. 225), **közü – başı** irinde- “gözü başı irinlen-” (MD, C. 1, s. 772; C. 3, s. 204, 315), **kuran – kalam** sözü “kuran kalam sözü” (MD, C. 3, s. 52), **mömö – çömö** “meyve sebze” (MD, C. 1, s. 84; C. 2, s. 447), **sakal – saçın** culuş- “saçını başını yol-” (MD, C. 1, s. 396).

Hareket fiilleri ya da sıkça kullanılan yer ve coğrafi adların tekrar edilmesiyle her yer, her yön, her taraf gibi anlamlar da ortaya çıkmaktadır:

can – cakka kişi çaptır- “her tarafa adam gönder-” (MD, C. 3, s. 408), **tuş – tuşka** kabar sal- “her yere haber gönder-” (MD, C. 1, s. 140), **can – cagının** baarı “etrafının tamamı” (MD, C. 2, s. 139, 607; C. 1, s. 554), **ceek – cergesin** çakırdı “çevredekileri ağırdı” (MD, C. 3, s. 151), **özön – özön** koo eken “vadi vadi çukurmuş” (MD, C. 2, s. 774), **tuş – tuşka** kaçıp söğüldü “her yöne kaçıp dağıldı” (MD, C. 2, s. 386), **adır – adır** “dağ, bel” (MD, C. 2, s. 45); “dere tepe” (MD, C.1, s. 41; C. 2, s. 61); “tepe tepe” (MD, C. 1, s. 188, 315, 558, 867, 977; C. 2, s. 246, 787;

C. 3, s. 955, 1064), **kırın – oyun** kızıl kan bas- “dereyi tepeyi kızıl kan kapla-” (MD, C. 1, s. 977), **koktu – kırdan** karaş- “dere de tepede ara-” (MD, C. 1, s. 113).

2.7. Çoğaltma Anlamındaki İkilemeler

Bir konu hakkında söz ederken çokluğu, sıklığı abartarak anlatan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

top – top bol- “grup grup ol-” (MD, C. 1, s. 869, 875; C. 2, s. 253; C. 3, s. 1061), **türkün – türkün** boluş- “grup grup ol-” (MD, C. 3, s. 724, 837), **oybut – oybut** karı bar “yığın yığın karı var” (MD, C. 3, s. 144), **koton – koton** kol bol- “kalabalık asker ol-” (MD, C. 1, s. 560), **kuduk – kuduk** sular bar “kuyu kuyu sular var” (MD, C. 3, s. 1067), **sap – sap** bol- “saf saf dizil-” (MD, C. 2, s. 196, 330, 356, 386; C. 3, s. 621), **tümön – tümön** asker “tümen tümen asker” (MD, C. 1, s. 509), **zubun – zubun** “zümre zümre” (MD, C. 1, s. 141; C. 2, s. 993).

2.8. Çok Çeşitlilik Anlamındaki İkilemeler

Sözü edilen şeylerin çeşitliliğini anlatan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

bötön – bötön cay “türlü türlü yer” (MD, C. 3, s. 383), **can – canıbar** “canlı cansız” (MD, C. 1, s. 909, 910); “türlü hayvanlar” (MD, C. 2, s. 1034); “canlılar” (MD, c. 1, s. 107; C. 2, s. 424), **can – canıbar** taralgan “her türlü canlı dağılmış” (MD, C. 2, s. 166), **edir – emiş** kebi bar “türlü, hikayeli sözü var” (MD, C. 2, s. 1121), **türdüü – türdüü** tolgon can “türlü türlü dolu can” (MD, C. 3, s. 769), **öödö – tömön** söz kal- “çeşitli söz kal-” (MD, C. 3, s. 632).

2.9. Çok Renklilik Anlamındaki İkilemeler

Sözü edilen şeylerin renk niteliği bakımından çokluğunu anlatan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

ala – bula bayragın “ala bula bayrağını” (MD, C. 3, s. 288), **ala bula** bir kiyiz “alacalı bir keçe halı” (MD, C. 1, s. 476).

2.10. Devamlılık Anlamındaki İkilemeler

Sözü edilen bir durumun hareket veya zaman açısından devam ettiğini anlatan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

küülüp – küülüp handar “kızıştırıp kızıştırıp hanlar” (MD, C. 3, s. 895), **sılap – sılap** başını “sıvazlayıp sıvazlayıp başını” (MD, C. 3, s. 125), **tandap – tandap** kuça- “seçip seçip kucakla-” (MD, C. 1, s. 504), **atıp – atıp** çük- “atıp atıp çök-” (MD, C. 1, s. 163), **aytıp – aytıp** bar dartin “söyleyip söyleyip bütün derdini” (MD, C. 1, s. 625), **kagıp – kagıp** kal- “vurup vurup bırak-” (MD, C. 1, s. 970), **kün – tün** kalbay bar- “gece gündüz demeden git-” (MD, C. 1, s. 757).

2.11. Düzensizlik Anlamındaki İkilemeler

Belli bir durumun hareket ya da zaman bakımından kesik kesik devam ettiğini anlatan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

ança – minça “ara sıra” (MD, C. 2, s. 517), **anda – sanda** “ara sıra, tek tük” (MD, C. 1, s. 91, 480, 554; C. 2, s. 984; C. 3, s. 427, 437, 476, 624, 797, 1013, 1038), **kez – kezde** kiyik atışıp “zaman zaman geyik avlamış” (MD, C. 2, s. 926).

2.12. Eksiklik Anlamındaki İkişemeler

Sözü edilen bir şeyin bütünlükten eksikliğini, tam olmama durumunu anlatan ikişemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

calgız – carım “yalnız yarım” (MD, C. 1, s. 183), **cartı – curtu** talpakta- “yarım yamalak yürü-” (MD, C. 1, s. 557), **çala – bula** “yarım yamalak” (MD, C. 1, s. 60, 368, 470).

2.13. Gizleme Anlamındaki İkişemeler

Bir durum veya hareketin herhangi bir nedenden dolayı birilerinden gizli veya birşeyden çekinmekten ötürü gizlice oluştuğunu anlatan ikişemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

caşırıp – caap cür- “gizleyip göm-” (MD, C. 1, s. 56), **katkan – kutkan** düynösü “sakladığı gizlediği dünyalık” (MD, C. 1, s. 923), **kübür – şıbır** uk- “dedikodu duy-” (MD, C. 2, s. 956).

2.14. Güçlendirme Anlamındaki İkişemeler

Güçlendirme ikişemelerin en yaygın özelliklerinden biridir. Bazı örnekler şunlardır:

astan – astan kalaa “büyük büyük şehir” (MD, C. 1, s. 609), **bitkil – bitkil** “oyuk oyuk” (MD, C. 3, s. 1010); “ufak ufak” (MD, C. 3, s. 326), **irim – irim** “kıvrım kıvrım” (MD, C. 3, s. 152), **kayra – kayra** can- “tekrar tekrar dön-” (MD, C. 2, s. 578), **kekep – kekep** süylö- “diklene diklene konuş-” (MD, C. 2, s. 1140), **kuduk – kuduk** sular bar “kuyu kuyu sular var” (MD, C. 3, s. 1067), **neçe – neçe** adam “nice nice adam” (MD, C. 1, s. 1001), **tal – tal** bol- “dal dal ol-” (MD, C. 1, s. 481), **top – top** “grup grup” **top – tobunan** karma- “grup grup yakala-” (MD, C. 3, s. 358), **töödöy – töödöy** taygandar “deve kadar büyük tazılar” (MD, C. 1, s. 481), **tümön – tümön** asker “tümen tümen asker” (MD, C. 1, s. 509).

2.15. Sabır göstermek Anlamındaki İkişemeler

Herhangi bir konuda isteksizliği, isteksiz davranmayı anlatan ikişemelerdir:

arañ – arañ toktol- “sabır gösterip dur-” (MD, C. 2, s. 1028).

2.16. Kesinlik Anlamındaki İkişemeler

Daha çok zaman adları ile kurulan, bir şeyin eninde sonunda olacağını belirten ikişemelerdir:

keç – ertede ur- “er geç çarp-” (MD, C. 3, s. 460), **akırında – tübündö** “eninde sonunda” (MD, C. 2, s. 751).

2.17. Kızgınlık Anlamındaki İkişemeler

Kızgınlık, öfke, ve beğenmemenin anlatıldığı ikişemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

saldır et- “abuk sabuk konuş-” (MD, C. 3, s. 703), **çoğol – çoğol** ayt- “sert sert konuş-” (MD, C. 3, s. 894), **obro – dobro** söz “kaba kaba söz” (MD, C. 2, s. 1271).

2.18. Küçümseme ve Yerme Anlamındaki İkilemeler

Hoş karşılamama, beğenmeme, küçümseme anlamı taşıyan sözlerden oluşan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

bok – sak “çer çöp” (MD, C. 2, s. 305), **eser – musar** cara “ufak tefek yara” (MD, C. 3, s. 479), **mayda – baçek** “ufak tefek” (MD, C. 2, s. 623), **öz – cat** debey çır sal- “yerli yabancı demeden kavga çıkar-” (MD, C. 2, s. 973), **caman – cuman** tamdar “eski püskü evler” (MD, C. 2, s. 611), **kurmuşu – kuur** “eski pis keçe” (MD, C. 3, s. 290), **bolor – bolbos** “olur olmaz” **bolor – bolbos** orun “gelişi güzel yer” (MD, C. 2, s. 1077), **antip – mintip** “öyle böyle” (MD, C. 1, s. 150, 194, 376, 911, C. 2, s. 448, 780, 1157; C. 3, s. 847, 950, 1113), “şu bu” (MD, C. 2, s. 730; C. 3, s. 803, 912).

2.19. Sahip Olma Anlamındaki İkilemeler

Bir şeye sahip olma durumunu anlatan ikilemelerdir, çoklukla +İ, +Dİ, +IUU, +DUU ekleriyle kurulurlar. Bazı örnekler şunlardır:

estüü – baştuu karısı “akıllı başlı yaşlısı” (MD, C. 2, s. 1183), **tooluu – taştuu** cer “dağlı taşlı yer” (MD, C. 2, s. 350), **alduu – küçtüü** “güçlü kuvvetli” (MD, C. 2, s. 398), **attuu – cöölüü** babala- “atlısı yayası koştur-” (MD, C. 1, s. 114), **çoğ – kiçili** kança taş “büyüklü küçüklü nice taş” (MD, C. 2, s. 259).

2.20. Samimiyet Anlamındaki İkilemeler

İnsanlar arasındaki görüşme, hal hatır sorma gibi ilişki durumunu anlatan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

amandaşıp – koştuşup “görüştüğü vedalaşmış” (MD, C. 2, s. 1257), **amandık – sooluk** sura- “hâl hatır sor-” (MD, C. 2, s. 927, 1050), **barıp – kelip** “gide gele” **barıp – kelip** kön- “gidip gelip alış-” (MD, C. 2, s. 705), **car – coro** koş- “yâr yâren çağır-” (MD, C. 3, s. 600), **kette – keçik** otur- “büyük küçük otur-” (MD, C. 2, s. 278).

2.21. Sıralama Anlamındaki İkilemeler

Bir durumun sırayla gerçekleştiğini anlatan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

bir – birden “bিরer birer” (MD, C. 1, s. 51, 481; C. 2, s. 443, 1235, 1242; C. 3, s. 746, 747), **eki – ekiden** “ikişer ikişer” (MD, C. 1, s. 588, 654; C. 2, s. 787), **beş – beşten** “beşer beşer” (MD, C. 1, s. 175, 678), **ondon – ondon** bölün- “onar onar bölün-” (MD, C. 1, s. 244, 489).

2.22. Sonsuzluk Anlamındaki İkilemeler

Bir durum, yer ya da zaman hakkında sınırsızlık, sonsuzluk belirten ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

astı – artına köz cetpey “arkasına önüne göz yetmiyor” (MD, C. 2, s. 1181), “başına sonuna göz yetmiyor” (MD, C. 1, s. 581), **ayak – başı** köz cetkis “başı sonu gözükmeyen” (MD, C. 1, s. 995; C. 2, s. 58, 524; C. 3, s. 1242,

1290), **baştan – ayak** til al- “baştan sona söz dinle-” (MD, C. 3, s. 221), **aldı – artı** “başı sonu, tamamı” (MD, C. 2, s. 907; C. 3, s. 645, 948, 1285).

2.23. Şaşırma Anlamındaki İkilemeler

Bir durum ya da olay karşısında şaşkınlık duygusu içeren ikilemelerdir:

ayran - azır bol- “şaşa kal-” (MD, C. 1, s. 367), **ayran – tañ bol**- “hayran ol-” (MD, C. 3, s. 741), **ayran – tañ kal**- “hayretler içinde kal-” (MD, C. 1, s. 132; C. 2, s. 626), **oy – boy** tatay “ah ah eyvah” (MD, C. 1, s. 67), **oy – boy** tatay “ah ah eyvah” (MD, C. 1, s. 67), **bay – paylaşıp** kalmaktar “korkup ürkererek kalmaklar” (MD, C. 1, s. 915), **alda – alda** dey ber- “Allah Allah deyip dur-” (MD, C. 1, s. 208).

2.24. Tezlik Anlamındaki İkilemeler

Bir durum veya olay karşısında telaşlı, sabırsız, aceleci olmayı anlatan ikilemelerdir:

arbıp – darbıp “alelacele, yarışircasına” (MD, C. 1, s. 68, 184, 242, 811; C. 2, s. 144, 191, 221; C. 3, s. 837), **aşıp – şaşıp** “acele edip” (MD, C. 2, s. 406; C. 3, s. 26), “alelacele” (MD, C. 2, s. 655, 1205; C. 3, s. 552), **çabal – çubal** “alelacele” (MD, C. 1, s. 536), **kübüp – kagıp** şaşır- “toplatıp acele ettir-” (MD, C. 2, s. 579), **şaşıp – buşup** at min- “alelacele at bin-” (MD, C. 2, s. 161), **abır – şabır** “çarçabuk” (MD, C. 1 s. 871; C. 2, s. 145, 344, 523, 1201, 1209; C. 3, s. 233, 713, 1098, 1201); “nefes nefese” (MD, C. 1, s. 714, 883); “apar topar” (MD, C. 1, s. 493); “hızlıca” (MD, C. 1, s. 250), **çımın – kuyun** özdörü “çok hızlı kendileri” (MD, C. 3, s. 42), **alek – dalek** “ite kalka” **alek – dalek** cügür- “telaşıyla koştur-” (MD, C. 2, s. 1089), **alek – dalek** cügürt- “ite kaka koştur-” (MD, C. 3, s. 902), **abır – şabır** “çarçabuk” (MD, C. 1 s. 871; C. 2, s. 145, 344, 523, 1201, 1209; C. 3, s. 233, 713, 1098, 1201); “nefes nefese” (MD, C. 1, s. 714, 883); “apar topar” (MD, C. 1, s. 493); “hızlıca” (MD, C. 1, s. 250), **kaş – kabakta** ölüm “kaşla göz arasında ölüm” (MD, C. 3, s. 239), **abır – dabır** “hızlı hızlı” (MD, C. 2, s. 188); “kendi aralarında” (MD, C. 3, s. 908).

2.25. Uyarma Anlamındaki İkilemeler

Uyarma, ikazda bulunma anlamı veren ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

ay – ay kalmak, tokto! “hey hey kalmak, dur!” (MD, C. 1, s. 545), **oy – oy** baldar “hey hey çocuklar” (MD, C. 3, s. 905), **oy – boy** “ay vay” (MD, C. 1, s. 189; C. 3, s. 422).

2.26. Üzüntü ve Pişmanlık Anlamındaki İkilemeler

Bir durum veya olay karşısında üzüntü, pişmanlık duygularını anlatan ikilemelerdir. Bazı örnekler şunlardır:

bar – bar etip ıyla- “var gücüyle ağla-” (MD, C. 1, s. 64), **çuu – çuu** kılış- “ağlaş-” (MD, C. 1, s. 396), **ıylap – sıkıtap** “ağlaya sızlaya” (MD, C. 1, s. 469, 584; C. 2, s. 184, 294), **oy – boylotup** ıylat- “sızlatıp ağlat-” (MD, C. 3, s. 188), **arman – naalış** kep ayt- “ukdeli pişman söz söyle-” (MD, C. 3, s. 451), **küyüp – bışıp** kal- “üzülüp kal-” (MD, C. 3, s. 591), **kıygıl – kıçkıl** ün “acı ağır söz” (MD, C. 2, s. 188, 298).

2.27. Yavaşlık Anlamındaki İkilemeler

Fiillerdeki hareketin normal ya da bekelenilen hızın altında olduğunu anlatan ikilemelerdir. Örnekler şunlardır:

sılay – sılay kamçıla- “yavaş yavaş kamçı vur-” (MD, C. 3, s. 732), **asta – asta** “yavaş yavaş” (MD, C. 1, s. 712), **cıla – cıla** üyrön- “yavaş yavaş alış-” (MD, C. 3, s. 392), **cılıp – cılıp** cıl- “yavaştan gel-” (MD, C. 3, s. 715), **kızıy – kıızıy** “yavaş yavaş” (MD, C. 2, s. 245), **cayma – cay** “yavaş yavaş” (MD, C. 1, s. 697; C. 2, s. 604, 866, 950, 1048; C. 3, s. 278, 337, 423, 463, 515, 557, 776, 856, 1285, 1332).

2.28. Zorlanma Anlamındaki İkilemeler

Bir durum veya olayın gerçekleşmesinde karşılaşılan zorluğu anlatan ikilemelerdir. Örnekler şunlardır:

eptep – septep “zar zor” (MD, C. 2, s. 788), **ölüp – talıp** cet- “zar zor ulaş-” (MD, C. 2, s. 787), **arañ – arañ** “zar zor” **arañ – arañ** toktol- “sabır gösterip dur-” (MD, C. 2, s. 1028), **arañ – arañ** toktol- “zar zor kendini tut-” (MD, C. 3, s. 884), **azıp – tozup** alısrıp “perişan halde, güçsüzce” (MD, C. 1, s. 768).

3. Semantik – Pragmatik Sıralamaya Göre İkilemeler

Farklı sözcüklerden oluşan ikilemelerde bir öncelik sonralık sırası görülmektedir (Özeren 2019: 141). Bununla ilgi Manas Destanı'ndaki ikilemelerde şu tespitler yapılmıştır:

3.1. Cansız – Canlı Önceliğine Göre İkilemeler

Kırgız Türkçesi ağızlarındaki ikilemeleri oluşturan sözcüklerin sıralanışında canlı ya da cansız önceliği bakımından belirgin bir öncelik görülmemektedir:

açuu – tattuu tamak “acı tatlı yemek” (MD, C. 3, s. 78), **acal – ölüm** “ecel ölüm” (MD, C. 2, s. 876, 1195; C. 3, s. 518), **akıl – sabır** “akıl sabır” (MD, C. 2, s. 1197), **carıñ – önögün** “eşin dayanağın” (MD, C. 2, s. 962), **kuran – kalam** sözü “kuran kelam sözü” (MD, C. 3, s. 52), **kulak – murun** köz kıl- “kulak burun göz yap-” (MD, C. 2, s. 312), **mal – mülkü** alıp cür- “mal mülk getir-” (MD, C. 1, s. 167), **nabiy – baygambar** “nebi peygamber” (MD, C. 2, s. 845), **nökör – cökör** özündö “hizmetçiler önünde” (MD, C. 2, s. 1122).

Ancak nadiren de olsa cansız kavramı anlatan sözcüğün canlı kavramı anlatan sözcükten önce kullanıldığı da görülmektedir (Özeren 2019: 141). Bu durum Manas Destanı'ndaki ikilemelerde şu şekilde görülmektedir:

ölüü – tirüü “ölü diri” (MD, C. 1, s. 820; C. 2, s. 328, 455, 482; C. 3, s. 55), **eç nersesi – balası** “hiçbir şeyi çocuğu” (MD, C. 1, s. 37), **taş – cıgaçka** ilin- “taşa ağaca ilin-” (MD, C. 2, s. 510).

3.2. Somut – Soyut Önceliğine Göre İkilemeler

Kırgız Türkçesi ağızlarındaki ikilemeleri oluşturan sözcüklerin somut ya da soyut unsurlar açısından belirgin bir öncelik görülmemektedir. Ancak az da olsa somut kavramı anlatan sözcüğün soyut kavramı anlatan sözcükten önce kullanıldığı ikilemelere rastlanmaktadır (Özeren 2019: 141). Bu durum Manas Destanı'ndaki ikilemelerde de görülmektedir. Bazı örnekler şunlardır:

arıp – duba iş eken “harf ve dua işiymiş” (MD, C. 1, s. 879), **canıñ – teniñ** kündün “canın bedenini yandı” (MD, C. 2, s. 497), **dünüyögö – zulmatka** “dünyaya zulmete” (MD, C. 2, s. 825), **kaza – acal** cetip tabıldı “kaza ecel

yakaladı" (MD, C. 3, s. 545), **kep – keleşten** kal- "sözden fikirden geri kal-" (MD, C. 3, s. 1113), **tuz – nasip** "tuz nasip" (MD, C. 3, s. 435).

3.3. Büyük - Küçük Önceliğine Göre İkilemeler

Kırgız Türkçesi ağızlarındaki ikilemeleri oluşturan sözcüklerin sıralanışında belirgin bir öncelik olduğu görülmektedir. Buna göre büyük olanı bildiren sözcüğün, küçük olanı bildiren sözcükten önce kullanıldığı ikilemelerin daha yaygın kullanıldığı görülmektedir (Özeren 2019: 142). Bu durum Manas Destanı'ndaki ikilemelerde de görülmektedir. Bazı örnekler şunlardır:

ata – baba "ata baba" (MD, C. 1, s. 190, 444; C. 2, s. 276, 586; C. 3, s. 50, 202, 208), **aga – ini** "abi kardeş" (MD, C. 1, s. 87, 214, 754, 909, 998; C. 2, s. 54, 224, 946, 1174, 1178, 1184, 466; C. 3, s. 102, 125, 279), **too – taş** "dağ taş" (MD, C. 1, s. 204; C. 2, s. 736), **uluk – küçük** "büyük küçük" (MD, C. 2, s. 1001, 1246; C. 3, s. 626, 731, 761, 1325), **koy – kozusun** maarat- "koyun kuzuyu melet-" (MD, C. 2, s. 492), **üy – übün** talan al- "evini eşyasını talan et-" (MD, C. 1, s. 611), **asker – koldun** baarısı "askerlerin tamamı" (MD, C. 2, s. 388).

3.4. Dişilik - Erillik Önceliğine Göre İkilemeler

Kırgız Türkçesi ağızlarındaki ikilemeleri oluşturan sözcüklerin dişilik ya da erillik unsurlar açısından belirgin bir öncelik görülmemektedir. Ancak az da olsa diş kavramı anlatan sözcüğün eril kavramı anlatan sözcükten önce kullanıldığı ikilemelere rastlanmak mümkündür (Özeren 2019: 142-143). Bu durum Manas Destanı'ndaki ikilemelerde de rastlanmaktadır. Bazı örnekler şunlardır:

arkar – kulca "dağ koyunu, dağ koçu" (MD, C. 2, s. 863, 1251), **eçki – teke** "keçi teke" (MD, C. 2, s. 509, 582), **ene – atabız** "anne babamız" (MD, C. 1, s. 659; C. 2, s. 186), **urgaaçı – erkek** "dişi erkek" (MD, C. 2, s. 959).

Manas Destanı'ndaki ikilemelerde erillik kavramı anlatan sözcüğün önce geldiği bazı örnekler şunlardır:

ata – enebiz "anne babamız" (MD, C. 1, s. 109, 603, 726), **koroz – tookton** birdi algan "horoz tavuktan birini almış" (MD, C. 3, s. 307), **uulunan – kızınan** "oğullarından kızlarından" (MD, C. 2, s. 400).

3.5. Hayvan Adlarındaki Önceliğe Göre İkilemeler

Manas Destanı'nda hayvan adlarından oluşan ikilemelerde daha çok karada yaşayan ve etinden, sütünden faydalandığı için yetiştiriciliği yapılan hayvan adları kullanılmaktadır. Bunlar arasında genellikle sosyal ve kültürel hayatta önemli yeri olan at ve koyun hayvan adları ikilemelerde ilk unsur olarak kullanılmaktadır.

at – kölüğü aralaş "at, yük hayvanı karışık" (MD, C. 1, s. 601), **at – kunan** "at, kunan" (MD, C. 3, s. 69), **koy – kozusun** maarat- "koyun kuzuyu melet-" (MD, C. 2, s. 492).

Mehmet Özeren, *Kırgız Türkçesi Ağızlarında İkilemeler* adlı çalışmasında "Hayvan adlarından oluşan ikilemelerde daha çok eş durumdaki sözcükler (suda veya karada yaşayanlar, sağılanlar, binit olarak kullanılanlar, avlanılanlar vb.) oluşturmaktadır" tespitinde bulunmuştur (Özeren 2019: 143). Bu durum destanda geçen ikilemelerde görülmektedir. Bazı örnekler şunlardır:

acıdaar – cılan “ejder, yılan” (MD, C. 2, s. 612; C. 3, s. 1310), **cılan – kurttar** dağı alal “yılanlar böcekler bile helal” (MD, C. 1, s. 372), **karga – kuşka** cem kıl- “karga kuşlara yem et-” (MD, C. 1, s. 347), **kaz – ördöktün** kömü “kazın ördeğin eti” (MD, C. 2, s. 1188), **kurt – kumurska** “kurt karınca” (MD, C. 2, s. 408), **kuş – kurtka** amandık ber- “kuşa kurda esenlik ver-” (MD, C. 1, s. 373).

3.6. Uzak - Yakın Önceliğine Göre İkilemeler

Kırgız Türkçesi ağızlarındaki ikilemeleri oluşturan sözcüklerin uzak ya da yakın unsurlar açısından belirgin bir öncelik olduğu görülmektedir. Buna göre uzaklık, aralık, mesafe kavramını anlatan sözcüğün yakınlık, bitişkenlik, yapışıklık kavramını anlatan sözcükten önce kullanıldığı ikilemeler yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Özeren 2019: 143). Manas Destanı'ndaki ikilemelerde de bu durum görülmektedir. Bazı örnekler şunlardır:

arı – beri “aşağı yukarı” (MD, C. 1, s. 115, 520, 569, 705, 708; C. 2, s. 383, 386, 448, 449, 457, 504, 633; C. 3, s. 447, 548), “ileri geri” (MD, C. 1, s. 482, 704; C. 3, s. 229, 727, 891, 1055), “ora bura” (MD, C. 2, s. 56, 306, 416, 1132), “öte beri” (MD, C. 1, s. 344; C. 2, s. 90, 589, 603, 764, 902, 1133; C. 3, s. 40, 336, 562, 630, 796, 832, 1006, 1015, 1067, 1136), **asman – cer** “gök yer” (MD, C. 1, s. 446, C. 2, s. 846), **anı – munu** “şu bu, onu bunu” (MD, C. 1, s. 511, 571; C. 2, s. 47, 61, 492, 644, 666, 1089, 1250; C. 3, s. 227, 602, 620, 722, 753, 1018, 1299), **ıraagin – cakın** “uzak yakın” (MD, C. 3, s. 376).

3.7. Azlık - Çokluk Önceliğine Göre İkilemeler

Azlık – çokluk bakımından çoğunlukla azlık kavramını anlatan sözcüğün ilk unsur olarak kullanıldığı görülmektedir. Bazı örnekler şunlardır:

altı – ceti “altı yedi” (MD, C. 1, s. 493, 805; C. 2, s. 311, 488, 1253; C. 3, s. 363, 449, 789, 1289, 1323), **eki – üç** “iki üç” (MD, C. 1, s. 67, 176, 294, 477, 759; C. 2, s. 301, 343, 449, 475, 689, 691, 1028, 1162, 1177, 1273; C. 3, s. 249, 561, 599), **az – köbüdü** bil- “azını çoğunu bil-” (MD, C. 2, s. 599), **azdır – köptür** tat- “az çok tat-” (MD, C. 3, s. 64), **bir – eki** “bir iki” (MD, C. 3, s. 1177), **on – on beş** cil oku- “on on beş yıl oku-” (MD, C. 2, s. 851), **toguz – onun** birigip “dokuz onunuz birleşip” (MD, C. 2, s. 1069)

Çoğunlukla çokluk kavramını anlatan sözcüğün ilk öge olarak kullanılmasının yanında çokluk kavramını anlatan sözcüğün ilk unsur olarak kullanıldığı ikilemeler de vardır:

köbün – azın ılgarsıñ “çoğunu azını anlarsınız” (MD, C. 2, s. 346), **artık – kem** dep talaş- “fazla az diye çekiş-” (MD, C. 2, s. 1242), **ondon – beşten** “onar beşer” (MD, C. 2, s. 41), **minden – cüzdön** kural- “yüzden binden yönel-” (MD, C. 2, s. 80).

3.8. Önce – Sonra / İlk Aşama - Son Aşama / Ön - Arka Önceliğine Göre İkilemeler

aldı – artı “önü arkası, başı sonu, önce sonra”, **aldı – artı** “başı sonu, tamamı” (MD, C. 2, s. 907; C. 3, s. 645, 948, 1285), “önü arkası” (MD, C. 1, s. 122, 129, 242, 428, 764, 973, 957; C. 2, s. 79, 207, 235, 490, 887, 910; C. 3, s. 193, 383, 957, 1144, 1171, 1214, 1261, 1282, 1293), “peşpeşe” (MD, C. 3, s. 1248).

ilgeri – keyin bu manas “önce de, sonra da bu manas” (MD, C. 1, s. 360).

cayı – küzü “yazı güzü” (MD, C. 3, s. 1169).

erteli – keçti “erken geç” (MD, C. 1, s. 130); “gece gündüz” (MD, C. 2, s. 223, 305); “sabah akşam” (MD, C. 1, s. 28, 180, 485, 725, 826; C. 2, s. 91, 448, 748, 730; C. 3, s. 213); “sabahtan akşama” (MD, C. 2, s. 1121; C. 3, s. 579, 989), **erteniden – keçke** tikte- “gece gündüz gözünü dikerek bak-” (MD, C. 1, s. 482).

3.9. Aşağı - Yukarı Önceliğine Göre İkilemeler

Aşağı – yukarı önceliği bakımından aşağı kavramını anlatan sözcüğün yaygın olarak ilk öge olduğu görülmektedir.

sakal – çaçın culuş- “sakalını saçını yol-” (MD, C. 1, s. 396), **but – koldogu** kündö “el ayaktaki bukağı” (MD, C. 1, s. 327), **murdu – başı** bilk et- “bıyığı başı kımılda-” (MD, C. 2, s. 1117), **üstü – başın** üççündö- “üstünü başını bağla-” (MD, C. 3, s. 813), **astı – üstü** “altı üstü” (MD, C. 1, s. 882), “aşağı yukarı” (MD, C. 1, s. 726), “alçağı, yükseği” (MD, C. 1, s. 869), **caak – baş** “yanak baş” **caagi – başıñ** kan bolgon “çenen başın kan olmuş” (MD, C. 3, s. 227).

Bunların yanında yukarı kavramını anlatan sözcüğün ilk öge olarak kullanıldığı ikilemeler de azımsanmayacak kadar çoktur:

asman – cer “gök yer” (MD, C. 1, s. 446, C. 2, s. 846), **baş – közü** “başı gözü” (MD, C. 3, s. 185), **kol – ayak** “el ayak” (MD, C. 2, s. 805), **kolu – butu** sın- “eli ayağı kırıl-” (MD, C. 1, s. 879; C. 2, s. 31, 122, 390, 512; C. 3, s.48), **öödü – tömön** “yukarı aşağı” (MD, C. 1, s. 179, 546; C. 3, s. 145, 245, 860, 931, 972, 1053).

3.10. Olumlu – Olumsuz Önceliğe Göre İkilemeler

Manas Destanı'nda geçen ikilemelerde olumluluk - olumsuzluk bakımından olumlu unsurun ilk öge olarak kullanıldığı görülmektedir:

barbı – cokpu kuday “var mı, yok mu hüda” (MD, C. 3, s. 495), **bar – caktu** kantip büldüröm? “vara yoğa nasıl kıyarım?” (MD, C. 1, s. 160), **bolor – bolbos** orun “gelişi güzel yer” (MD, C. 2, s. 1077), **çıgar – çıkpas** “çıkar çıkamaz” (MD, C. 2, s. 964), **cakşı – caman** bilgiz- “iyiyi kötüyü bildir-” (MD, C. 1, s. 447), **boldu – bolbodu** “oldu olmadı” (MD, C. 1, s. 351; C. 2, s. 336, 454; C. 3, s. 780).

Bunun yanında iki ögesinin de olumsuz olduğu ikilemelere de rastlanmaktadır:

içbey – cebey “yemeden içmeden” (MD, C. 2, s. 1124), **tökpöy – çaçpay** “dökmeden saçmadan” (MD, C. 1, s. 966).

3.11. Değer Önceliğine Göre İkilemeler

Değer önceliği bakımından maddi ve manevi olarak değeri yüksek olan unsurun değeri düşük olan unsurdan daha önce kullanıldığı görülmektedir:

altın – kümüş “altın gümüş” (MD, C. 1, s. 169; C. 2, s. 253, 877, 958), **ayat – adis** “ayet, hadis” (MD, C. 1, s. 1002; C. 2, s. 177, 178, 736, 805, 867, 1091, 1118, 1122, 1150, 1174), **bal – şeker** “bal, şeker” (MD, C. 2, s. 1194), **deniz – kölü** bar “denizi gölü var” (MD, C. 1, s. 659, 794), **incuu – mercan** “inci mercan” (MD, C. 2, s. 124), **kancar – bıçağın** “hançerini bıçağını” (MD, C. 2, s. 997), **orju – soluna** “sağına soluna” (MD, C. 3, s. 842).

3.12. Genel - Özel Önceliğine Göre İkilemeler

Genel – özel önceliği bakımından genel kavramı karşılayan unsurun özel kavramı karşılayan unsurdan önce kullanıldığı görülmektedir:

ceci – çöbünö “yemini otunu” (MD, C. 2, s. 661), **dünüyö – mal al-** “servet mal al-” (MD, C. 1, s. 906), **oorun – tüşök** dayarla- “oturacak yer döşek hazırla-” (MD, C. 1, s. 451), **too – taş** “dağ taş” (MD, C. 1, s. 204; C. 2, s. 736).

Bunun yanında özel kavramı karşılayan unsurun ilk öge olarak kullanıldığı bazı örnekler vardır:

ata – urugun kaysı? “atan kabilen hangisi?” (MD, C. 2, s. 272), **canıñ – teniñ** kündün “canın bedenini yandı” (MD, C. 2, s. 497), **şeker – şerbet** “şeker şerbet” (MD, C. 2, s. 1166, 1233, 1243; C. 3, s. 162), **taşın – toosun** kör- “dağını taşıyı gör- (MD, C. 2, s. 736), **tüşök – orun** cayla- “döşek yer hazırla-” (MD, C. 1, s. 919), **üy – übün** talan al- “evini eşyasını talan et-” (MD, C. 1, s. 611).

SONUÇ

Anlamsal açıdan oldukça zengin bir ikileme kullanımı ile karşılaşmıştır. Bunlar hayatın her alanıyla ilgili olabilmektedir. Bu durum Türkçenin anlatım gücünü ve zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir. İkilemenin amacı, anlamı kuvvetlendirmektir. Anlamı kuvvetlendirirken kimi zaman aynı sözcük, kimi zaman zıt anlamlı, kimi zaman yakın, kimi zaman eş anlamlı sözcükler yinelenmektedir. Ancak ikilemeler sadece güçlendirme anlamı taşımamaktadır. Ayrıca daha pek çok anlam ifade etmektedir. İkilemelerin abartma, açıklama, belirsizlik, birliktelik, çoğaltma, devamlılık, düzensizlik, eksiklik, kesinlik, kızgınlık, sonsuzluk, şaşırma, yaklaşma, telaş ve tezlik gibi anlamlara geldiği de görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağakay, M. Ali (1954). "Türkçede Kelime Koşmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. ss.97-104.
- Alkaya, Ercan (2008). "Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemeler üzerine bir değerlendirme", *Turkish Studies*, Volume 3/3 Spring.
- Çağatay, Saadet (1978). "Uygurcada hendiadyoinler". *Türk Lehçeleri Üzerine Derlemeler*, ss.29-66, Ankara.
- Çiftçi, Mehmet (2021). Manas Destanı'nda İkilemeler. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Karakaya, Burcu (2012). Garîbî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
- Eker, Süer (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Gülensoy, Tuncer (2002). *Manas Destanı*. Ankara: Akçay Yay.
- Hatiboğlu, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkileme (Genişletilmiş İkinci Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Karaca, V. İbrahim ve Yalçın, S. Kaan (2016). "Azerbaycan Türkçesi Ağızlarında Görülen İkilemelerin Sözcük Türü / Yapı ve Anlam Bakımından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 1651-1675.
- Özeren, Mehmet (2019). *Kırgız Türkçesi Ağızlarında İkilemeler*. Ankara: Akçağ Yay.